

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
Національної академії наук України

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олександра Довженка

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Наукове видання

Випуск 18

Видається з 2008 року

Ніжин
2025

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Національного заповідника «Глухів»
(протокол № 3 від 17.07.2025 р.)

Вченою радою Інституту історії України Національної академії наук України
(протокол № 7 від 10.07.2025 р.)

Вченою радою Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка
(протокол № 15 від 08.07.2025 р.)

Редакційна колегія:

І. В. Мошик (голова), Г. В. Боряк, В. М. Горобець, А. П. Гриценко,
С. Ю. Зозуля, В. М. Крижанівський, О. І. Курок, Н. О. Мірошниченко,
В. С. Прокопчук, О. А. Чумаченко, Т. В. Чухліб, О. В. Ясь,
С. П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції:

41400, м. Глухів Сумської обл., вул. Шевченка, 30, тел./факс +380–5444–23557
e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет
<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення
Ідентифікатор медіа R30–02699
у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа

Це видання здійснено за сприяння Фонду Катедр Українознавства у США

© Національний заповідник «Глухів», 2025
© Інститут історії України НАН України, 2025
© Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

Вечерський В. В. Пам'ятки всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: українське сприйняття в епоху сучасних воєн	5
Титова О. М. Пам'яткознавство в навчальних програмах вишів України	9
Загрива Н. А. Історичний досвід та сучасні проблеми в контексті охорони та збереження пам'ятки архітектури «Аптека» – об'єкта культурної спадщини Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»	12
Рига Д. В. Інтер'єр Борисоглібського собору на світлинах та негативах з колекції «Фотонегативного фонду» Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»	26
Кириєвський В. Д. Церкви над Сіверською Десною від Комані до Лушників	30
Чурочкін О. А., прот. Волокитинська порцеляна у путивльському Спасо-Преображенському соборі	61
Ясновська Л. В. Давньоруські старожитності Чернігівщини у науковій спадщині І. І. Єдомахи	67
Юсова О. М. Сіверянське городище «Монастирище»	70
Мірошниченко О. М. Нововиявлені надгробки ХІХ – початку ХХ ст. із сектора № 1 Вознесенського кладовища м. Глухова	74
Онопрієнко О. В., Кобзиста О. В. Гастрономічна спадщина Глухівської міської територіальної громади: жива традиція	80
Бахтіна С. А. Участь краєзнавців-пам'яткознавців Слобожанщини у відродженні історичної пам'яті, дослідженні та збереженні національної культурної спадщини рідного краю (До 25-річчя творчої діяльності колективу краєзнавців-пам'яткознавців, які брали участь у Міжнародній науковій конференції «Слобожанські читання» (1999–2024)	84

РОЗДІЛ ІІ. ДОБА ГЕТЬМАНЩИНИ

Виногородська Л. І. Історико-археологічні дослідження на теренах фортеці ХVІІ–ХVІІІ ст. у м. Кролевці Сумської області	87
Мезенцев В. І. Західні аналогії архітектури і декору палацу І. Мазепи на Гончарівці	96
Павленко С. О. Князівська печатка гетьмана І. Мазепи чи сувенір	118
Казіміров Д. В. Соціальна структура та домогосподарства жителів Глухова у другій половині ХVІІІ ст. (За матеріалами сповідних розписів)	123
Лагута А. М. Чи були новгород-сіверські Богуни нащадками Івана Богуна?	132
Будзар М. М. З історії роду Ґалаґанів: два листи Кирила Розумовського	135
Приход С. М. До історії розвитку поштових станцій на Новгород-Сіверщині в ХVІІІ–ХІХ ст.	139

РОЗДІЛ ІІІ. НОВА ІСТОРІЯ

Міллер Н. В. Доповнюємо сторінки родоводу П. О. Куліша	143
Шишкіна Ю. А. Славетний рід Туманських у житті Глухова і Глухівщини (До 225-річчя від дня народження Василя Івановича Туманського)	150
Рой С. В. Родовід громадського та політичного діяча Ніжинщини Лева Йосиповича Руссо-де-Живонна	155
Іванченко Л. А. Історія однієї родини: Софія Василівна Філонович з вулиці Філонівка в селі Дубовичі	159
Кужельна О. В. «Інкоґніто» із Бразилії: імператор Педру ІІ у подорожах країнами Європи та світу.	

12. DACHO, f. 679, op. 1, spr. 136.
13. DACHO, f. 679, op. 1, spr. 352.
14. DACHO, f. 679, op. 1, spr. 443.
15. DACHO, f. 679, op. 1, spr. 485.
16. DACHO, f. 679, op. 1, spr. 473.
17. DACHO, f. 679, op. 4, spr. 542.
18. DACHO, f. 712, op. 1, spr. 200.
19. DACHO, f. 712, op. 1, spr. 202.
20. Instytut rukopysu NBU Vernadskoho (dali – IR NBUV), f. 1, spr. 58241.
21. IR NBUV, f. 1, spr. 60497.
22. Istoryk rozhadav tayemnytsyu herba Ivana Bohuna [Historian solves the mystery of Ivan Bohun's coat of arms.] Retrieved from: <https://vn.depo.ua/ukr/vn/stalo-vidomo-yak-viglyadav-gerb-vin-nitskogo-polkovnika-ivana-boguna-202001081091326> [in Ukrainian].
23. (2010). *Kozatska starshyna Hetmanshchyny. Entsyklopediya* [Cossack foreman of the Hetmanate. Encyclopedia]. Kyiv: Stilos. [in Ukrainian].
24. Kryvosheia, V. (2004). *Henealohiia ukrainskoho kozatstva: narysy istoriyi kozatskykh polkiv* [Genealogy of the Ukrainian Cossacks: Essays on the history of the Cossack regiments]. 2nd edition, supplemented. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stilos». [in Ukrainian].
25. Kryvosheia, V. [2002]. *Henealohiia ukrainskoho kozatstva: Bilotserkivskii polk* [Genealogy of the Ukrainian Cossacks: Bila Tserkva Regiment]. Kyiv: Stilos. [in Ukrainian].
26. Kryvosheia, V., Kryvosheia, I., Kryvosheia, O. [2009]. *Neuridova starshyna Hetmanshchyny* [Non-governmental foreman of the Hetmanate]. Kyiv: Stilos. [in Ukrainian].
27. Kulish, P. (2000). *Povne zibrannia tvoriv. Lysty* [Complete collection of works. Letters]. (Vol 1) 1841–1850. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
28. Kulish, P. (2009). *Povne zibrannia tvoriv. Lysty* [Complete collection of works. Letters]. (Vol 2) 1850–1856. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
29. Lukomskiy, V., Myloradovych, G. (1913). *Malorosiys'kiy Herbovnik* [Little Russian Heraldry]. Chernigov. [in Russian].
30. Miloradovich, G. (1901). *Rodovid kniga Chernigov'skogo Dvoryanstva* [Genealogical book of the Chernigov nobility]. (Vol 1–2). Sankt Peterburg. [in Russian].
31. Miloradovich, G. (1901). *Rodovid kniga Chernigov'skogo dvoryanstva* [Genealogical book of the Chernigov nobility]. (Vol 3–6). Sankt Peterburg. [in Russian].
32. Modzalevs'kiy, V. (1908). *Malorosiys'kiy Rodovid* [Little Russian Genealogy]. (Vol 3–6). Kiev. [in Russian].
33. Petrovskiy, M. (1930). *Do biografi Ivana Bohuna* [To the biography of Ivan Bohun]. *Zap. Nezhyn. in-tu nar. Osvity*, 10, pp. 45–58. Nizhyn. [in Ukrainian].
34. (1995). *Reiestr Viiska Zaporizkoho 1649 roku* [Register of the Zaporozhian Army of 1649]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
35. Tairova –Yakovlieva, T. (2015). *Hetmany Ukrainy. Istoriia pro slavu, trahedii ta muzhnist* [Hetmans of Ukraine. A story of glory, tragedy and courage]. Kyiv: TOV Vydavnytstvo Klio. [in Ukrainian].
36. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (dali – TSDIAK), f. 51, op. 3, t. 12, spr. 19395.
37. TSDIAK, f. 57, op. 1, spr. 48.
38. TSDIAK, f. 57, op. 1, spr. 138.
39. TSDIAK, f. 127, op. 1013. Spr. 106a.
40. TSDIAK, f. 127, op. 1016, spr. 23.
41. TSDIAK, f. 207, op. 3, spr. 756.
42. Yakovlieva, T. (2000). *Ivan Bohun: problemy biografiyi* [Ivan Bohun: problems of biography]. *Ukr. ist. Zhurn*, 2, pp. 147–157; 4, pp. 144–152. [in Ukrainian].
43. Yakovlieva, T. (1992). *Ivan Bohun –Fedorovych Ivan Bohun–Fedorovych*. *Kyivska starovyna*, 5, pp. 43–53. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2025 р.
Рекомендована до друку 17.07.2025 р.

УДК: 94(477):82–6.09]:316.3

М. М. Будзар

З ІСТОРІЇ РОДУ ГАЛАГАНІВ: ДВА ЛИСТИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Завданням статті є публікація листів останнього гетьмана України Кирила Розумовського до осіб з сімейства Галаганів – його родичів за лінією сестри Віри Дараган. Запровадження до наукового обігу нових епістолярних матеріалів сприяє вивченню елітарного прошарку українського соціуму в реаліях другої половини XVIII ст., актуалізує історико-антропологічний ракурс таких розвідок. Публікація документів потребувала залучення інших джерел з архіву Галаганів – листів, заповітів, щоденників, юридичних паперів. Це забезпечило відтворення соціокультурного контексту комунікації Кирила Розумовського з родичами. Листи доповнюють відомості про конфлікти у родині Галаганів, що сталися з кінця 1770-х до середини 1790-х років. Це фактичне розлучення Івана Григоровича Галагана та його дружини Катерини Юхимівни, уродженої Дараган (племінниці Кирила Розумовського), й судової справи між Катериною Галаган та її сином Григорієм, який успадкував родинні статки після смерті батька. Зміст листів не лише розширює уявлення про епістолярну спадщину К. Розумовського й унаочнює дію механізмів патерналістської опіки у комунікаційному просторі української еліти. Ці документи поглиблюють розуміння особливих взаємин в елітарних родинних козацько-старшинських походженнях у складному поєднанні майнових, психологічних, емоційних складників. К. Розумовський у заочному спілкуванні з племінницею та її чоловіком використовує аргументи, що мають і соціальний, і моральний сенс. Він апелює до розрізнення публічного й приватного у родинному спілкуванні, до необхідності дотримуватися обов'язків, що накладає на людей шлюб, до переваги материнської любові над меркантильними почуттями. Листи, що публікуються, додають деталі до психологічного портрета Кирила Розумовського, до характеристики його як першої особи у патерналістській спільноті панства Лівобережної України в реаліях другої половини XVIII ст., до розуміння сутності тривалих конфліктів у родині Галаганів.

Ключові слова: листування, українське панство, родинні взаємини, Кирило Розумовський, Галагани.

Епістолярний текст дозволяє вивчати життєдіяльність людських спільнот у взаємодії соціального та індивідуального, колективного й особистого. Інформативна вага епістолярію зростає у дослідженнях приватного життя в реаліях раннього нового часу, коли маркер «приватний» позначав не лише міжособистісні стосунки у межах родинно-господарчого побутування, але й усю повноту соціальних комунікацій, що регулюються суспільними нормами, правовими засадами, релігійними віруваннями, моральними приписами тощо [3, с. 4]. Це відбилося навіть у жанрово-стилістичних ознаках ранньомодерного листування, на чому наголосив Віталій Передрієнко: «Іноді приватні листи XVIII ст. настільки нагадують листи офіційно-ділові, що їх можна розрізнити тільки за тим, писані вони в офіційному чи в приватному порядку» [14, с. 7]. Тобто листування між родичами в історико-хронологічних межах XVIII ст., зокрема другої половини його, не лише надає відомості генеалогічно-біографічного змісту, але й деталізує обставини суспільно-політичного й соціокультурного життя доби. Тому існує потреба збільшення числа опублікованих текстів, яку можуть задовольнити, зокрема, родинні архіви українського панства козацько-старшинського походження, що, попри сформовану ще у XIX – на початку XX традицію оприлюднення фамільних архівалій [13, с. 100–143], ще не вивчені в повному обсязі.

Досить значний відсоток епістолярної спадщини родинного походження вміщує добре збережений Галаганівський архів – листи самих Галаганів й осіб зі споріднених з ними сімейств з теренів колишньої Гетьманщини – Дараганів, Гудовичів, Кочубеїв, Маркевичів, Лизогубів тощо, хоча основний масив текстів датовано XIX ст. Олександр Лазаревський, який почав знайомство з цим зібранням у 1883 р., коли відвідав його тогочасного власника – Григорія Павловича Галагана – у дідовому маєтку Сокиринці, визнав цінність фамільної збірки. Це засвідчує запис за 28 серпня у щоденнику Г. Галагана («Він знаходить доволі багато цікавого для характеристики часу й людей» [4, арк. 42]), хоча пізніше, у передмові до публікації окремих документів, зауважив, що зразків приватного листування, «яке так добре змальовує побутовий бік життя наших предків» [2, с. 454], віднайшов небагато. Вочевидь, йшлося саме про епістолярії XVIII ст., коли й почав формуватися архів. Утім, навіть збережені листи (в основному за 1760-ті – 1790-ті рр.) є важливими джерелами для розуміння приватного повсякдення панства Лівобережної України в період соціально-політичних трансформацій регіону. Значну частину їх складає листування внука прилуцького полковника Гната Івановича Галагана Івана Григоровича Галагана та його родини – дружини Катерини Юхимівни, доньки подружжя Дараганів – Юхима Федоровича, полковника київського у 1750–1762 рр., і Віри Григорівни, уродженої Розумовської, сина Григорія, доньок Віри (у заміжжі – Чорби) й Уляни (у шлюбі – Стоянової). Споріднення Галаганів у цьому поколінні з сімейством Олексія та Кирила Розумовських пояснює наявність в архіві паперів, пов'язаних з їхнім родом.

Мета статті – ввести до наукового обігу два листи Кирила Григоровича Розумовського (1728–1803) до родичів Галаганів, здійснивши контекстуалізацію цих документів у родовій історії та інтерпретацію їхнього змісту відповідно до обставин повсякденного життя нащадків козацької старшини в останній третині XVIII ст.

Листи, що публікуються, знаходяться у двох частинах Галаганівського архіву, розділеного між двома архівосховищами Києва: Інститутом рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. II «Історичні матеріали», од. зб. 26058–26069 «Папери Галаганів», № 26061 і Центральним державним історичним архівом у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 1475 «Галагани поміщики», спр. 8. У фонді II ІР НБУВ зберігається також комплекс «Папери Розумовських» (№№25211–25223), де серед документів майнового змісту, пов'язаних з родиною Дараганів, є листи середини 1740-х рр. Олексія та Кирила до сестри Віри Дараган; з них два авторства О. Розумовського опублікував О. О. Васильчиков у генеалогічному дослідженні «Семейство Разумовских» з позначкою, що вони походять з архіву Г. П. Галагана [1, с. 112–113]. Це листування підтверджує досить сталі родинні взаємини Розумовських, наприклад, у листі до Віри за 19 березня 1746 р. Кирило просить сестру піклуватися

про матір: «Матушки прошу не покидать и хранить при всякомъ случаѣ въ здравіе. Намъ всемъ не грѣхъ старость ее почитать и беречь. Но какъ какъ вы ближе нежели мы при лицѣ ея, то вы и больше можете ей при старости служить и ея веселить...» [8, арк. 29].

Листи Кирила Розумовського, що привернули нашу увагу, не могли бути надруковані ані за життя Григорія Павловича Галагана, ані тоді, коли родинний архів перейшов до його спадкоємців Ламздорф-Галаганів, сім'ї його племінниці Катерини Павлівни, уродженої Комаровської, передусім тому, що написані вони з приводу драматичних, майже казуальних подій з сімейної історії адресатів. Хронологічно їх розділяють 15 років – лист до І. Г. Галагана (1740(39?) – 1789), датований 1778 р., до його удови К. Ю. Галаган (1746(45?) – 1823) – 1793 р., але тематично об'єднують конфлікти між близькими родичами.

Перший лист – це реакція на фактичне розлучення подружжя Галаганів. Шлюб, укладений 24 травня 1763 р. між 23-річним Іваном й 17-річною Катериною, їхні родини підготували заздалегідь (у заповіті Юхима Дарагана, датованого 20 березня 1762 р., зазначено, що Катерина «уже за сина полковника прилуцького Галагана зьговоренна» [8, арк. 23 зв.], але він виявився настільки невдалим, що в житті обох залишив травматичний слід. Набагато пізніше, у 1786 р., чоловік згадував день весілля (4 травня 1763 р.) як найгірший в житті, бідкаючись, що не зміг офіційно розлучитися: «Сіе число нещасливѣйшее въ жизни моей, потому что оногo я женился, погубля себе тѣмъ на вѣкъ! Чему окончилось уже 23 года. Рано былъ я въ своей банѣ і сию потомъ весь день въ своей горницѣ, опасаясь выходить, дабы нещастья какого не послѣдовало, кое всякій годъ въ сей день случалось мнѣ! Погубилъ я себе симъ бракомъ. Остался на всю жизнь мою ракомъ, То есть ни звѣрь, ни птица, Ні женатъ, ні дѣвица!..» [5, с. 51]. Дружина, отримавши у спадок за братами у 1787 р. дідовий маєток Покорщина у передмісті Козельця [7, арк. 2 зв.], як свідчив правнук Г. Галагана, мала 80 осіб двірні, але усі слуги були неодружені, а служниці – незаміжні [2, с. 11]. Взаємна антипатія подружжя набула суспільного розголосу насамперед тому, що пара клопоталася про офіційне розлучення, хоча, за пізнішими переказами, цього прагнув лише Іван Григорович, тоді як Катерина Юхимівна була проти заради статків дітей [2, с. 10]. Вихід сімейного скандалу за межі суто приватного викликав негативну реакцію К. Г. Розумовського не лише як родича І. Г. Галагана, але як його патрона, тому що, увійшовши до цього найвпливовішого тоді в Лівобережній Україні сімейства, той став одним з клієнтів Розумовських, як і його тесть Юхим Дараган, у чиєму заповіті граф Олексій Григорович і гетьман граф Кирило Григорович зазначені як «милостиві патрони» [8, с. 22]. Протектор мав опікуватися суспільною репутацією своїх клієнтів, тому на звернення Івана Галагана з проханням підтримки Кирило Розумовський апелює до думки іншої особи, авторитетної для адресата не лише за владним статусом, але й

за приятельськими взаєминами, – Петра Олександровича Рум'янцева-Задунайського, чия думка щодо чутливого моменту родинного конфлікту – майнового забезпечення сторін – підтверджується листом до І. Галагана за 11 березня 1778 р. Тогочасний генерал-губернатор Малоросії, пояснюючи свою позицію особливою відданістю «дому графа Кирила Григоровича» й пам'яттю про діда й батька адресата, закликає його до шляхетного поводження з дружиною: «...Вы прямо докажете свою честность и снисхождение, опредѣлив ей съ остающимися при ней детьми вашими, довольное содержание, или годовую денежную сумму, сим совершите свой покой и избѣгнете нареканія...» [9, с. 6]. Відгуки майнових суперечок між подружжям знаходимо й у чернетці заповіту, написаній Іваном Григоровичем Галаганом 4 серпня 1785 р. перед від'їздом у закордонну мандрівку, коли він звертається до приятеля, колезького асесора Йосипа Андрійовича Масла, поміщика села Довгалівка на Прилуччині [11, с. 505], з проханням надати раду фамільному майну, щоб не повертатися у розорений дім, який вже доволі постраждав не лише від пожеж, а й від грабунків дружини [10, арк. 23]. На той час Катерина Юхимівна Галаган мешкала у придбаному, швидше за все з власного приданого, селі Ювковці (Івківці) поблизу Прилук, де станом на 1823 р. було «107 чоловічої статі з їхніми родинами, жилими ґрунтами всіма їхніми...» [16, арк. 2].

Другий лист К. Розумовського написаний у відповідь на звернення племінниці з проханням допомогти у вирішенні судової суперечки щодо родової спадщини Галаганів із її сином, внучатим племінником автора, яка тяглася вже більше трьох років (з 1790-го). Зокрема, у документі, адресованому в липні 1791 р. генерал-аншефу М. Н. Кречетнікову, К. Ю. Галаган звинувачувала сина, який був прямим спадкоємцем померлого у 1789 р. І. Г. Галагана, у негожій поведінці, схильності до пияцтва, марнотратств, ледарств, перебуванні у «шкідливих для нього компаніях», а ще у недбалому ставленні до господарства й недогляді за економіями. Одним з важких докорів було те, що Григорій Іванович покладався на людей, близьких до померлого батька, яких, вочевидь, його мати розцінювала як ворогів ще з часу конфлікту з чоловіком: «... в короткое время взялъ согласие с бывшими отъ рѣшенными еще мужемъ моимъ и мною неприятими по знанию прежней ихъ болшой нерадивости и скритому для себя притязанию приказчиками и управителями сущими разорителями и принялъ ихъ паки къ управлению экономий противъ волѣ моей по прежнему, найпаче на разорение ис коихъ 1-й ассесоръ коллежский Иосифъ Масло» [6, арк. 102]. У свою чергу син, прагнучи захиститися від материнських дорікань, пригадав історію невдалого розлучення батьків, вставши на бік тата й засудивши матір не лише за те, що вона «оставила отца моего домъ и дѣтей взявъ з собое тогда же все внесенное ею приданное» [15, арк. 45 зв.], не лише за те, що батько, живучи у спадкових маєтках зовсім окремо, «самъ безъ

всякаго участия матери онимы владѣя съ собственнаго своего достатка воспитал меня обучая в домѣ в чужихъ краяхъ, и по окончании наукъ записалъ в службу, а двухъ сестеръ моихъ вѣ замужество выдалъ...» [15, арк. 45 зв. – 46], а й за те, що помер Іван Галаган і похований був лише у присутності своєї сестри Олени Григорівни Миклашевської. Тобто бачимо, як тінь незагоєного родинного конфлікту 15-річної давнини лягла на драматичні взаємини матері та сина. За той час, поки тягся судовий розгляд, обвинувачення з обох боків накопичувалися, нерідко виходячи за межі етичних норм, про що і йдеться у листі К. Розумовського. Звертаючись до племінниці, він докоряє їй не лише за зазіхання на спадкове майно сина, не лише за потурання діям жадібних стряпчих, але й за нехтування моральними зобов'язаннями матері перед сином. Жалкуючи, що адресатка від початку не пройнялася «духом лагідності» до сина, який вчинив переступ, не скористалася порадами Священного Писання, Розумовський засуджує її за жорстокість до сина, «кого одного токмо вы имѣете, и кого съ такою непримиримою стремительностію ни полу, ни лѣтамъ вашимъ не сродною приводите къ погибели и конечному истреблению». Цей лист набагато емоційніший за попередній. Кирило Розумовський звертається до Катерини Галаган не стільки як патрон, але як близький родич, вочевидь відчувачи певну подібність сімейного конфлікту Галаганів до негараздів його власного родинного життя.

Переконані, що публікація цих текстів не лише сприятиме кращому розумінню фамільної історії Галаганів, але й додасть промовистих деталей до портрета Кирила Розумовського як голови патерналістської спільноти українського панства в реаліях другої половини XVIII ст.

Листи подано з максимальним дотриманням граматики й стилістики оригіналів. За сприяння в опрацюванні матеріалів, необхідних для підготовки текстів до друку, дякуємо доценту кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка Євгену Аркадійовичу Ковальову.

ЛИСТИ

Государь мой Иван Григорьевич.

Письмо ваше получилъ, отъ ездъ мой отседа въ Санктъ-Петербургъ, и соединенныя заботы съ онымъ, недозволяютъ мне пространно отвечать на оное. Въ разсужденіи же приносимой жалобы на жену вашу, скажу вам только нижеслѣдующее: кто изъ васъ двоихъ правъ, и кто виновать, тому богъ и совѣсти ваши свидѣтели, по приватному между вами поведенію, что же принадлежитъ до публичного тут уже никакъ вас оправдать невозможно, ибо таскаясь по судамъ и по консисторіямъ съ женою вашею, поступили противу правилъ разумаго челоуѣка, добраго мужа, а на и паче отца законнымъ дѣтямъ вашимъ, чемъ и довели себя до такой уже съ женою вашею крайности, что вамъ въ одномъ домѣ и такъ сказать подъ одною кровъ

лею никакъ ужится невозможно; слѣдовательно и не остается ничего другого вамъ дѣлать для спокойства вашего и жены вашей, какъ выдѣлать ей изъ недвижимыхъ имѣній вашихъ такой участокъ съ котораго бы она безъ нужного могла имѣть пропитаніе. Сіе какъ слышу и его сіятельство графъ Петръ Александровичъ Румянцовъ Задунайской вамъ совѣтуетъ, учинить, сіе и я вамъ свойственнически подтверждаю, пребывая впротчемъ

*вамъ доброжелатель
Графъ Разумовский*

29. мая
1778го года

Батуринъ
ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 26061, арк. 9–9 зв.
Друкується вперше.

*Государыня моя любезная племянница
Катерина Ефимовна!*

Письмо ваше отъ 14го марта съ приложенною бумагою я получилъ; но удержался съ моимъ на оное отвѣтомъ; в чаяніи что слухъ отъ Якубовича пронесенный в оужденіи мною дѣла вашего зъ сыномъ, довольнымъ будетъ воздѣйствіемъ къ преобращенію мыслей вашихъ, въ фамиліномъ неустройствѣ, на лучшее, но когда перемѣны въ томъ не слѣдуетъ, то мне яко свойственнику, чисто-сердечнымъ къ вамъ благорасположеніемъ преисполненному, взирать даліе на сіе фамиліное неустройство, безъ прискорбнаго сожалѣнія не можно; и для того рѣшился изобразить о томъ вамъ мои мысли в слѣдующемъ: процессъ начатый вами зъ сыномъ вашимъ, при первомъ еще о томъ ко мнѣ известіи, возродилъ во мнѣ заключеніе, васъ не оправдывающее, слѣдственно, если сіе и достигло слуху вашему, я въ точности его подтверждаю; ибо – когда сынъ въ первомъ еще разѣ, поступилъ на что либо противу матери своей, не соотвѣтствующее его синовней должности, послушанію и повиновенію, то вамъ надлежало, раздѣлить соболѣзнованіе свое съ родными, и внявъ миролюбнѣйшимъ ихъ расположеніямъ, впадшаго въ преступленіе, и стяжать по словамъ священнаго писанія духомъ кротости; послѣ чего, возвратилось бы спокойствіе матерѣ обрѣтшей своего сына, и сыну горячность къ матерѣ въ должномъ почтеніи и преданности; но къ сожалѣнію моему, отъ сего ближайшаго къ миролюбію средства, вы были удалены; раздражили сына, первоначально наѣздомъ на имѣніе, по праву наслѣдства ему принадлежащее, а затѣмъ настоивали овладѣть и всѣмъ его имѣніемъ: что самое и побудило можетъ быть друзей его и совѣтниковъ, подать ему совѣтъ противной его долгу; а вы уже ни съ чемъ несразмѣрно, предавшись корыстолюбивымъ внушеніямъ стряпчихъ стремительно силы свои напрягаете видѣть его приговореннымъ буди не къ смертной казни, такъ къ самому жесточайшему и поноснѣйшему наказанію. Ужасаюсь я, слыша толико не-

ограниченное ваше раздраженіе! Содрогаюсь, воображая, когда дѣло сіе приблизится къ рѣшенію высочайшей власти! и не могу сообразить мыслей моихъ, какими очами взирать будетъ мать, на своего роднаго сына тогда, когда повлекутъ его на площадь? Представивъ себѣ трагическую сію сцену во всемъ ея ужасѣ, естественно всякой содрагаться будетъ; а родственники и свойственныя, могутъ ли изгладить черное сіе пятно въ фамиліи Галагана совершившееся? Которому виновницею будите вы! вы говорю! Которая материнское свое сердоболіе превращаетъ в жестокость къ сыну, коего одного токмо вы имѣете, и коего съ такою непримиримою стремительностію ни полу, ни лѣтамъ вашимъ не сродною приводите къ гибели и конечному истребленію. Изъяснивъ вамъ расположеніе мыслей моихъ, въ касательномъ до процесса вашего, сопровождаю и желаніе мое отъ искренняго сердца, дабы слабое оныхъ начертаніе, воспламенило въ васъ врожденную матерямъ горячность, а съ нею купно обрѣли бы вы сына, съ тою же къ вамъ приверженностію и почитаніемъ, съ коими онъ всегда былъ къ вамъ расположенъ; конецъ миролюбнаго сего соглашенія доставитъ вамъ спокойную и пріятную жизнь, до которой мы всегда стремимся достигнуть, и обрадуетъ меня всегда къ вамъ пребывающего съ искреннымъ доброжелательствомъ.

Вашъ усерднѣйшій слуга
графъ К. Разумовский

Июня. 21. Дня
1793 года
Село Петровское
ЦДІАК України, ф. 1475, спр. 2, 2 арк.
Друкується за оригіналом.

ДЖЕРЕЛА

1. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских: в 5 т. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1880–1894. Т. 1. 1880. X, 486, СП, XX с.
2. Галаган Г. П. Род Галаганов / 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве; ред. А. И. Степович. Киев, 1896. С. 1–23.
3. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Київ, 2012. 348 с.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. I, оп. 1, од. зб. 82, 168 арк.
5. ІР НБУВ, ф. I, оп. 1, од. зб. 1043, 90 арк.
6. ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 25059, 5 арк.
7. ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 25202, 9 арк.
8. ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 25211–25223, 38 арк.
9. ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 26 070–26 075, 13 арк.
10. ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 26058–26069, 39 арк.
11. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: Стило, 2010. 792 с.
12. Лазаревский А. Галагановский фамиліальный архив. Киевская старина. 1883. Т. VII, № 11. С. 432–471.
13. Папакін Г. В. Архів Скоропадських: фамиліальні архіви української еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських: монографія. Київ, 2004. 415, [1] с.
14. Приватні листи XVIII ст. / упоряд. В. А. Передієнко. Київ: Наукова думка, 1987. 174 с.
15. Центральний державний історичний архів у місті Києві (далі ЦДІАК України), ф. 1475, оп. 1, спр. 1175, 84 арк.
16. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1246, 5 арк.

Budzar M. M. From the history of the Halahan family: two letters by Kyrylo Rozumovskyi

The aim of this article is to publish two letters written by the last Hetman of Ukraine, Kyrylo Rozumovskyi, addressed to members of the Halahan family – his relatives through his sister Vira Darahan. The introduction of these previously unpublished epistolary sources into scholarly circulation contributes to the study of the Ukrainian elite in the socio-cultur-

al realities of the late eighteenth century and highlights the value of historical-anthropological approaches in such inquiries. The publication of these documents required the involvement of additional materials from the Halagan family archive, including letters, wills, diaries, and legal papers. This allowed for the reconstruction of the socio-cultural context of Rozumovskiy's communication with his relatives.

The letters offer new insights into intra-family conflicts within the Galagan lineage, particularly those that unfolded from the late 1770s through the mid-1790s. These include the effective separation of Ivan Hryhorovych Halahan and his wife Kateryna Yukhymivna (née Darahan), Rozumovskiy's niece, and a legal dispute between Kateryna and her son Hryhorii, who inherited the family estate after his father's death. The content of the letters not only expands our understanding of Rozumovskiy's epistolary legacy but also illustrates the functioning of paternalistic mechanisms of oversight within the communication practices of the Ukrainian nobility.

These documents enrich our comprehension of interpersonal dynamics within elite families of Cossack-officer descent, shaped by a complex interplay of material, psychological, and emotional factors. In his indirect correspondence with his niece and her husband, Rozumovskiy employs arguments that carry both social and moral weight. He appeals to the distinction between public and private spheres within familial interaction, underscores the obligations inherent in marriage, and emphasizes the precedence of maternal love over material concerns. The letters presented here contribute to a more nuanced psychological portrait of Kyrylo Rozumovskiy, reinforcing his role as a central figure within the paternalistic network of the Left-Bank Ukrainian gentry in the second half of the eighteenth century, and offer deeper insight into the nature of long-standing familial conflicts within the Galagan family.

Keywords: correspondence, Ukrainian nobility, family relations, Kyrylo Rozumovskiy, Halahan family.

REFERENCES

1. Vasilchikov, A. A. (1880). *Semejstvo Razumovskikh [The Razumovsky family]*. (Vol. 1). Sankt Peterburg: Tip. M. M. Stasjulevicha. [in Russian].
2. Galagan, H. P. (1896). Rod Galaganov [Galagan's family]. In Stepovich, A. I. (ed.), *25-letie Kollegii Pavla Galagana v Kieve [25th Anniversary of the Pavlo Galagan College in Kyiv]*. Kiev. [in Russian].
3. Dziuba, O. M. (2012). *Pryvatne zhyttia kozatskoi starshyny XVIII st. (na materialakh epistolarnoi spadshchyny) [Private life of a Cossack foreman of the 18th century (based on epistolary heritage)]*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (dali – IR NBUV), f. I, op. 1, od. zb. 82, 168 ark.
5. IR NBUV, f. I, op. 1, od. zb. 1043, 90 ark.
6. IR NBUV, f. II, od. zb. 25059, 5 ark.
7. IR NBUV, f. II, od. zb. 25202, 9 ark.
8. IR NBUV, f. II, od. zb. 25211–25223, 38 ark.
9. IR NBUV, f. II, od. zb. 26 070 – 26 075, 13 ark.
10. IR NBUV, f. II, od. zb. 26065–26069, 39 ark.
11. Kryvosheia, V. V. (2010). *Kozatska elita Hetmanshchyny [Cossack elite of the Hetmanate]*. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
12. Lazarevskij, A. (1883). Galaganovskij familnyj arhiv [Family archive of Galagan's]. *Kievskaya starina – Kyiv antiquity*, VII, 432–471. [in Russian].
13. Papakin, H. V. (2004). *Arkhiv Skoropadskykh: familni arkhivy ukrainskoi elity druhoi polovyny XVII–XX st. ta arkhivna spadshchyna rodu Skoropadskykh [Skoropadsky Archives: Family Archives of the Ukrainian Elite of the Second Half of the 17th–20th Centuries and the Archival Heritage of the Skoropadsky Family]*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Peredriienko, V. A. (Ed.). (1987). *Pryvatni lysty XVIII st. [Private letters of the 18th century]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u misti Kyievi (dali TsDIAK Ukrainy), f. 1475, op. 1, spr. 1175, 84 ark.
16. TsDIAK Ukrainy, f. 1475, op. 1, spr. 1246, 5 ark.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2025 р.
Рекомендована до друку 17.07.2025 р.

УДК 94(477.51)+656

С. М. Приход

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПОШТОВИХ СТАНЦІЙ НА НОВГОРОД-СІВЕРЩИНІ В XVIII–XIX ст.

У статті розглядається стан поштового сполучення на території Новгород-Сіверського повіту протягом XVIII–XIX століть.

Ключові слова: поштова станція, поштові коні, утримувачі станції, повітове земство, гоньба.

Історія розвитку поштового зв'язку є невід'ємною складовою загального процесу становлення інфраструктури та адміністративного устрою українських земель. Поштова система забезпечувала комунікацію між регіонами, сприяла розвитку торгівлі та державного управління.

Дослідженням історії розвитку поштового зв'язку в Україні займалися такі науковці, як Л. Федоришина [1], І. Миронова [2]. Деякі відомості щодо організації поштового сполучення в Чернігівській губернії знаходимо в працях М. Домонтовича [3] та І. Сбітнева [4]. Окрему увагу темі поштових трактів і контор Новгород-Сіверщини приділено в дослідженнях С. Воїнова [5], а також в документах, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО). Ці джерела дозволяють відтворити загальну картину функціонування поштової мережі в регіоні, простежити зміни в адміністративному підпорядкуванні і матеріально-технічному забезпеченні поштових установ.

Поштова служба – один з найдавніших засобів доставки повідомлень і товарів (вантажів) на теренах України – бере початок з часів Давньої Русі, коли з'явилася ямська гоньба (перевезення пошти кінним транспортом) [1, с. 32].

Протягом XV–XVI ст. поштовий зв'язок набуває широкого розгалуження. В Гетьманщині перші відомості про поштові сполучення датуються XVII ст. Відомо, що у 1716 р. було створено військово-польову пошту для обслуговування потреб армії.

Дедалі поштовий зв'язок стає регулярним та загальнодоступним. В офіційних документах з'являється термін «пошта». Засоби зв'язку об'єднуються в єдину структуру.

У 1765 р. графом П. Румянцевим був виданий наказ «Учреждение о конной почте в Малой России», згідно якого запроваджувалося поштові сполучення по всій Лівобережній Україні з прописаними вимогами до завідувачів поштових відділень (поштмейстерів) і поштарів. У наказі визначалися терміни та преїскурант на перевезення пошти, основні шляхи (тракти), якими користувалися для її доставки [6].

З 1781 р. до двох традиційних видів поштових послуг (доставка листів і посилок) додався третій – перевезення грошей.

1782 р. поштова структура була передана малоросійській філії правління Головних поштових справ із назвою «Малоросійський поштамт» (1782–1830 рр.). Місцевій владі було рекомендовано «...у кожному місці, де належало утримувати поштових коней, мати особливий для того пош-